

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

DINIY VA DUNYOVIY DISKURLAR DIALEKTIKASI: ISLOMIY ESTETIKA VA G'ARBIY INDIVIDUALIZM ZIDDIYATI

Tursunov Muhammadyusuf Alisher o'g'li

Namangan davlat chet tillari instituti, dotsent, (PhD).

e-mail: m.tursunov0310@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7868-3462>

Annotatsiya.

Ushbu maqolada Orhan Pamukning "Mening ismim Qizil" va "Qor" romanlarida diniy va dunyoviy diskurslar dialektikasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda islomiy miniatura an'anasiga xos ilohiy nigoh bilan G'arb individualizmi, perspektiva tamoyillari va sekulyar siyosat o'rtasidagi estetik hamda mafkuraviy ziddiyatlar yoritiladi. Pamukning madaniyatlar chatishuvi konsepsiyasining imkoniyatlari va chegaralari ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Orhan Pamuk, islomiy estetika, G'arb individualizmi, diniy diskurs, dunyoviy diskurs, miniatura, sekulyarizm, ro'mol taqiqi.

ДИАЛЕКТИКА РЕЛИГИОЗНОГО И СВЕТСКОГО ДИСКУРСОВ: КОНФЛИКТ ИСЛАМСКОЙ ЭСТЕТИКИ И ЗАПАДНОГО ИНДИВИДУАЛИЗМА

Турсунов Мухаммадйусуф Алишер угли

Наманганский государственный институт иностранных языков, доцент, (PhD).

Аннотация.

В данной статье анализируется диалектика религиозного и светского дискурсов в романах Орхана Памука «Меня зовут Красный» и «Снег». В исследовании рассматриваются эстетические и идеологические противоречия между божественным взглядом, характерным для исламской традиции миниатюры, и западным индивидуализмом, принципами перспективы и секулярной политикой. Научно обосновываются возможности и ограничения концепции переплетения культур в творчестве Памука.

Ключевые слова: Орхан Памук, исламская эстетика, западный индивидуализм, религиозный дискурс, светский дискурс, миниатюра, секуляризм, запрет на ношение платка.

DIALECTICS OF RELIGIOUS AND SECULAR DISCOURSES: THE CONFLICT BETWEEN ISLAMIC AESTHETICS AND WESTERN INDIVIDUALISM

Tursunov Muhammadyusuf Alisher o'g'li

Namangan State Institute of Foreign Languages, Associate Professor, (PhD).

Abstract.

This article analyzes the dialectics of religious and secular discourses in Orhan Pamuk's novels *My Name Is Red* and *Snow*. The study explores the aesthetic and ideological contradictions between the divine perspective inherent in the Islamic miniature tradition and Western individualism, the principles of perspective, and secular politics. The possibilities and limitations of Pamuk's concept of cultural interweaving are examined and substantiated from a scholarly perspective.

Keywords: Orhan Pamuk, Islamic aesthetics, Western individualism, religious discourse, secular discourse, miniature painting, secularism, headscarf ban.

Kirish. Jahon adabiyoti xazinasida o'zining betakror badiiy-falsafiy konsepsiyasi bilan alohida o'rin egallagan turk adibi, Nobel mukofoti laureati Orhan Pamuk ijodining markaziy o'qini Sharq va G'arb tamaddunlari o'rtasidagi ko'p qatlamli muloqot, ziddiyat va o'zaro ta'sir tashkil etadi. Turkiyaning geografik va geosiyosiy jihatdan ikki qit'a tutashgan chorrahada joylashganligi uning madaniy o'zligida asrlar davomida hal etilmagan fundamental ontologik ziddiyatlarni yuzaga keltirgan. Bu ziddiyatlar shunchaki tashqi siyosiy yoki mafkuraviy tortishuvlar bilan cheklanib qolmay, jamiyatning ma'naviy-axloqiy qiyofasi, badiiy tafakkur tarzi, estetik qarashlari va insonning dunyoda o'z o'rnini anglashi kabi chuqur qatlamlarga daxldordir [1; B. 7]. Pamuk o'z romanlarida ushbu murakkab jarayonni sirtqi publitsistik bahslar darajasida emas, balki yuksak badiiy polifoniya va falsafiy diskurs dialektikasi vositasida tadqiq etadi.

Ushbu tadqiqotda Pamukning ikki yirik asari — "Mening ismim Qizil" (1998) va "Qor" (2002) romanlari tahlil obyekti sifatida tanlandi. Ushbu asarlar bir-birini mantiqiy jihatdan to'ldiruvchi yaxlit estetik-ijtimoiy diptixni hosil qiladi. "Mening ismim Qizil" romanida Pamuk XVI asr oxiridagi Usmonli imperiyasi saroy miniatura ustaxonasidagi badiiy inqirozni markazga qo'yadi. Bu yerda islomiy tasviriy an'ananing ilohiy nigohi, jamoaviy qonuniyatlari va shakliy kanonlari G'arbdan (Venetsiya Uyg'onish davridan) kirib kelayotgan individual perspektiva, portret chizish va shaxsiy uslub tamoyillari bilan shafqatsiz to'qnashuvga kirishadi. Estetik bahs qotilliklarga, fitnalarga va ma'naviy fojiaga aylanadi. "Qor" romanida esa bu estetik to'qnashuv zamonaviy Turkiyaning siyosiy maydoniga, Kars shahrining qor bilan qoplangan, dunyodan uzilgan fazosiga ko'chadi [2; B. 25–26]. Romanda sekulyar, yevropalashgan respublika davlatining

taqiqlari (xususan, maktab va universitetlarda ro'mol o'rash taqiqi) bilan islomiy jamoaviy o'zlikni saqlab qolishga intiluvchi diniy diskurs o'rtasidagi murosasiz ziddiyat fojiali oqibatlariga olib keladi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, zamonaviy qiyosiy adabiyotshunoslikda an'anaviy islomiy estetik qadriyatlari bilan G'arb individualistik tafakkuri o'rtasidagi badiiy dialektika Pamuk matnlari misolida yetarlicha tizimli o'rganilmagan. Maqolaning maqsadi mazkur ikki romanda diniy va dunyoviy diskurslarning o'zaro dialektik munosabatini, islomiy tasvir an'anasidagi ilohiy nigoh bilan G'arb subyektivizmi ziddiyatini hamda Pamuk ilgari surgan "madaniyatlar chatishuvi" g'oyasining badiiy imkoniyatlari va estetik chegaralarini har tomonlama tahlil qilib berishdan iboratdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Orhan Pamuk ijodining madaniy-falsafiy va estetik asoslari xorijiy va o'zbek adabiyotshunosligida keng o'rganilgan. Xususan, S. Kar o'zining "The Web of Clashing Cultural Values: Turkey and the West in Orhan Pamuk's Snow" nomli tadqiqotida "Qor" romanidagi Sharq va G'arb madaniy qadriyatlari to'qnashuvini tahlil qilib, Kars shahri miniatyura qilingan butun Turkiya modeli ekanligini asoslaydi [2; B. 25]. H. Williams The Guardian sahifalarida e'lon qilingan maqolasida Pamukning "Mening ismim Qizil" asarida Sharqning jamoaviy ma'naviyati bilan G'arbnig individual ijodiyoti o'rtasidagi to'qnashuv fojiasini yoritib bergan [5; B. 12]. J. M. Conte o'zining "The Novelist's Black Veil" monografik ishida Pamuk romanlarida vizual san'at va so'z san'atining ekfrasis darajasidagi aloqadorligini tahlil qiladi [6; B. 45]. Koreyalik va turkiyalik olimlarning tadqiqotlarida turk miniatyura san'atining romandagi badiiy funksiyasi chuqur yoritilgan [4; B. 18]. Shuningdek, 2006-yilgi Nobel mukofoti taqdimoti ma'ruzasida ta'kidlanganidek, Pamuk "o'z shahrining melankolik ruhini izlashda madaniyatlar to'qnashuvi va chatishuvining yangi ramzlarini kashf etgan" buyuk yozuvchi sifatida e'tirof etilgan [9; B. 3].

Metodologik jihatdan ushbu tadqiqot qiyosiy-tarixiy, diskursiv-tahlil, germeneytik hamda semiotik tahlil usullariga tayanadi. Diskurs tahlili M. Fuko va E. Saidning tamaddunlararo munosabatlar va bilim-hokimiyat munosabati haqidagi nazariy qarashlariga tayanadi. Islomiy estetika tahlilida O. Grabar va T. Burckhardtning islom san'ati falsafasiga doir konseptual ishlari metodologik poydevor vazifasini o'tadi. Shuningdek, badiiy matndagi xronotop va dialogik munosabatlarni aniqlashda M. Baxtinning dialogizm va polifoniya nazariyasidan unumli foydalanildi. Tadqiqotda manbalarga havolalar OAK va xalqaro ilmiy jurnallar talablariga qat'iy mos holda [tartib raqami; bet] formatida rasmiylashtirildi.

MUHOKAMA

Islomiy tasvir san'ati, xususan, Usmonli va Temuriylar davri Fors miniatyura an'anasi o'zining qat'iy ichki falsafiy va diniy mantiqiga ega. Ushbu tizim G'arb Uyg'onish davri tasviriy san'atidan tubdan farq qiladi. Bu farq shunchaki texnik vositalar (ranglar, chiziqlar, kompozitsiya) tafovuti bo'lmay, balki koinotni idrok etish, insonning mavjudlikdagi o'rnini belgilashdagi fundamental dunyoqarashlar farqidir. Klassik islomiy an'anaga ko'ra, miniatyura dunyoni jismoniy inson ko'zi bilan qanday ko'rinsa, shunday aks ettirishga emas, balki narsalarning asl mohiyatini, ilohiy nigohdagi mutlaq tartibotni tasvirlashga xizmat qiladi [4; B. 20]. Ideal rassom-musavvir xotiradan, qalb ko'zi bilan chizishi, o'tkinchi moddiy tafsilotlarni tashlab, Allohning koinotga yuqoridan boqqan nigohiga yuksalishi lozim. Shuning uchun miniatyura kompozitsiyasida yagona yerdagi kuzatuvchi nuqtasiga asoslangan perspektiva yo'q: barcha obyektlar (otlar, jangchilar, qasrlar, daraxtlar) teng yoritilgan, tekis yuzada, ilohiy nigoh uchun birdek ko'rinadigan holatda chiziladi.

Bu estetik tizimning markazida "shirk" — Allohning mutlaq yaratuvchilik qudratiga (Al-Xoliq) o'xshashishga urinishdan qo'rqish yotadi. "Mening ismim Qizil" romanidagi qotil o'z jinoyatini diniy aqida bilan shunday oqlaydi: "Qiyomat kuni butparast musavvirlardan yaratgan suratlarini jonlantirish talab qilinadi. Ular hech narsani jonlantira olmaganlari sababli do'zax azobiga giriftor bo'ladi" [3; B. 112]. Shu sababli islomiy miniatyura an'anasida musavvirning individual "uslub" (style) yaratishi emas, balki qadimiy ustozlar (Behzod kabi) tomonidan yaratilgan muqaddas andozalarning xatosiz, kamtarlik bilan takrorlanishi yuksak qadrlangan. Musavvir qanchalik keksayib ko'r bo'lsa, ya'ni moddiy olamning aldamchi nurlaridan uzilib, qalbida ilohiy xotirani saqlab qolgan bo'lsa, uning san'ati shunchalik mukammal hisoblangan. Asarda shaxsiy uslub izlarini qoldirish esa takabburlik va mahoratsizlik belgisi sanalgan [9; B. 4].

Romanning asosiy syujetini harakatga keltiruvchi konflikt — Sulton Murod IIIning maxfiy topshirig'idir. Sulton musulmon taqvimining minginchi yili (hijriy 1000-yil) munosabati bilan G'arb (Venetsiya) uslubida, ya'ni perspektiva va yorug'-soya (chiaroscuro) qonuniyatlariga tayanib, o'z portretini yaratishni buyuradi. Bu buyurtma shaxsiy inijlik emas, balki kuchayib borayotgan Yevropa qudrati oldida Usmonli imperiyasining o'zini tasdiqlash, G'arb vositalari yordamida o'z ulug'vorligini namoyish etish istagidir [7; B. 88]. Enishte Efendi ta'kidlaganidek, Sulton franklar (yevropaliklar) uslubini ularning o'zlaridek mahorat bilan qo'llay olishini isbotlamoqchi bo'ladi.

Biroq G'arb estetikasining asosiy poydevori — individual ko'rish nuqtasining (antropotsentrizm) mutlaqlashtirilishidir. Perspektivada barcha narsalar yerdagi individual insonning nigohiga qarab kichrayadi yoki kattalashadi. Portret esa insonning o'tkinchi, o'ziga xos individual yuzini abadiylashtiradi. Bu tamoyil islomiy teotsentrik dunyoqarashga tamoman ziddir. Romanda bu ziddiyat o'ta keskin ifodalanadi: perspektivani qabul qilish — bu "tasvirni Allohning nigohidan ko'chadagi itning nigohiga tushirish" deb baholanadi [3; B. 154]. G'arb uslubi tasvirning muqaddasligini yo'qotib, uni dunyoviy, subyektiv va insoniy qiladi.

Romanning fojiasi shundaki, bu estetik munozara nazariy bahs darajasida qolib ketmaydi, balki qonli qotilliklarga olib keladi. Zarif Efendi o'ldirilishidan avval aytadi: "Mening o'limim ortida dinimizga, an'analarimizga, dunyoni ko'rish tarzimizga qarshi jirkanch fitna yotibdi" [3; B. 42]. Qotil esa an'anani qutqarish maqsadida Enishte Efendini ham o'ldiradi. Biroq Pamuk bu to'qnashuvni bir tomonlama tasvirlamaydi. Romanning eng chuqur ironiyasi shundaki, qotilning o'zi ham G'arb uslubiga mahliyo bo'lib, o'z portretini kitob oxiriga chizishga urinadi va fojiali muvaffaqiyatsizlikka uchraydi.

Franklarning uslubi asrlar davomida shakllangan bo'lib, uni sun'iy ravishda ko'chirib bo'lmas edi [8; B. 64]. Bu muvaffaqiyatsizlik Sharq o'zligining G'arbni to'liq o'zlashtira olmasligining ramziy ifodasidir.

Nobel ma'ruzasida ta'kidlanganidek, "o'sha noyob cho'tka izi, rassomning qo'li faqat uning nigohiga bo'ysungan paytda — bu har qanday muqaddas haqiqatni ag'darishga tahdid soladigan harakatdir" [9; B. 5]. Uslub — bu insonning jamoaviy an'anadan va ilohiy tartibotdan uzilib, o'z individualligini tasdiqlashidir.

"Qor" romanida esa mazkur individualizm endi estetik emas, balki bevosita siyosiy va huquqiy toifa sifatida maydonga chiqadi. Kars shahrida ro'y berayotgan voqealar zamonaviy dunyoda diniy va dunyoviy diskurslarning eng og'riqli nuqtasini ko'rsatadi. Sekulyar davlat ro'mol taqini individual erkinlik, ayollar huquqlari va respublika tamoyillari bilan oqlaydi: "Ayol ro'molini yechsa, jamiyatda qulayroq o'rin egallaydi va ko'proq hurmat qozonadi" [10; B. 73]. Biroq bu pozitsiya diniy e'tiqodli ayollarning jamoaviy o'zligini inkor etadi va ularni majburiy assimilyatsiyaga undaydi. Natijada yosh qizlarning o'z joniga qasd qilishi — ikkala diskursning murosasizligi keltirib chiqargan fojia.

Romandagi islomiy radikalizm yetakchisi Blue (Lojivard) obrazi G'arb individualizmiga radikal tarzda qarshi chiqadi: "G'arb faqat qolgan dunyo ularga maymunlardek taqlid qilishini xohlaydi. Men yevropalik bo'lishni rad etaman. Men o'z tariximni yashab, faqat o'zim bo'laman" [10; B. 115]. Bosh qahramon Ka esa bu ikki qutb o'rtasida bo'linib ketgan shaxsdir. Frankfurtda 20 yil muhojirlikda yashagan shoir Ka Karsda o'zining g'arblashgan ongi bilan islomiy muhit o'rtasida arosatda qoladi: "Men siz ishonadigan Xudoga ishonishni xohlayman, lekin ichimdagi g'arbiy odam aqlimni chalkashtirib yuboradi" [10; B. 142]. Uning "qor parchasi" metaforasi — olti burchakli kristall simmetriya — bo'lingan shaxsiyatni uyg'unlashtirishga qaratilgan estetik intilishdir, ammo bu simmetriya real hayotda amalga oshmaydi [11; B. 58].

NATIJALAR

Olib borilgan tadqiqot natijasida Orhan Pamuk nasrida diniy va dunyoviy diskurslar dialektikasi estetik hamda siyosiy qatlamlarda umumiy mantiqiy model asosida ishlashi aniqlandi. Quyidagi 1-jadvalda "Mening ismim Qizil" va "Qor" romanlaridagi estetik-ontologik hamda ijtimoiy-siyosiy kategoriyalarning qiyosiy tahlili keltirilgan:

1-jadval. Diniy va dunyoviy diskurslarning qiyosiy tahlili

Tahlil mezonlari	Islomiy / Diniy diskurs	G'arbiy / Dunyoviy diskurs
Estetik asos ("Mening ismim Qizil")	Ilohiy nigoh, kanon, takrorlash, uslubdan tiyilish, tekis yuzada tasvirlash	Inson nigohi, perspektiva, shaxsiy uslub, portret, yorug'-soya (antropotsentrizm)
Ijodiy sub'ekt tushunchasi	Musavvir — ilohiy tartibotning kamtar vositachisi, xotira orqali chizuvchi usta	Rassom — mustaqil individual ijodkor, sub'ektiv qarash egasi, novator
Ijtimoiy-siyosiy shakl ("Qor")	Jamoaviy e'tiqod, an'anaviy o'zlik, ro'molni ilohiy buyruq deb bilish	Sekulyarizm, individual erkinlik, davlat qonunlari ustuvorligi, modernizatsiya
Asosiy xavf / fojia	G'arbga ko'r-ko'rona taqlid qilib o'zlikni yo'qotish, an'ananing yemirilishi	Diniy fundamentalizm va zo'ravonlikka uchrash, avtoritar taqiqlar orqali shaxsni ezish
Badiiy yakun / yechim	Kitob tugallanmaydi; an'ana ham, G'arb uslubi ham to'liq g'alaba qozonmaydi	Ka o'ldiriladi; she'rlar daftari yo'qoladi; ziddiyat fojiali ochiq qoladi

Tahlil shuni ko'rsatadiki, Pamuk diniy va dunyoviy diskurslar o'rtasidagi ziddiyatni hal etish uchun tayyor metanarrativ retsept bermaydi. Uning "madaniyatlar chatishuvi" (cultural hybridity) pozitsiyasi intellektual jihatdan jozibador bo'lsa-da, amaliyotda fojiali yo'qotishlar bilan kechadi [12; B. 91]. "Mening ismim Qizil"da sultonning kitobi tugallanmaydi, miniatura an'anasi baribir asta-sekin so'nib boradi; "Qor"da esa she'rlar daftari yo'qoladi va Ka Frankfurtda noma'lum qotil qo'lida halok bo'ladi [13; B. 104].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Orhan Pamuk nasrida diniy va dunyoviy diskurslar dialektikasi Turkiya madaniy hayotining tarixiy va zamonaviy bosqichlarini qamrab olgan chuqur ontologik muammodir. Birinchidan, islomiy estetika ilohiy mutlaqlik, jamoaviy an'ana va individuallikdan voz kechishga tayansa, G'arb estetikasi insoniy nigoh, shaxsiy uslub va dunyoviy subyektivlikni markazga qo'yadi. Bu ikki tizim bir-birini rad etsa-da, ayni chog'da bir-birining mavjudligini shartlaydi.

Ikkinchidan, "Qor" romanida estetik ziddiyat siyosiy va mafkuraviy shaklga o'tadi: sekulyar davlatning ro'mol taqiqi bilan diniy jamoaning o'zlikni asrash da'vosi o'rtasidagi murosasizlik begunoh insonlar fojiasiga olib keladi. Pamuk sekulyarizm o'z tamoyillarini ma'muriy zo'ravonlik bilan tatbiq etganda, o'zi inkor etayotgan avtoritarizmning yangi shakliga aylanishini dadil ko'rsatib beradi.

Uchinchidan, Pamukning o'ziga xosligi shundaki, u ikki qutbning birortasini mutlaq haq deb e'lon qilmaydi. Uning asarlari ziddiyatlarni sun'iy ravishda yumshatuvchi didaktik vosita emas, balki madaniyatlar to'qnashuvining estetik hujjati, yo'qotishlar va melankoliya solnomasidir. Ushbu ilmiy xulosalar zamonaviy sharqshunoslik, adabiyot nazariyasi va komparativistika sohalarida o'ziga xos nazariy hamda amaliy ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ravshanov P. Qashqadaryo tarixi. – Toshkent: Fan, 1995. – URL: <https://www.ziyouz.com/books/tarixiy/Poyon%20Ravshanov.%20Qarshi%20tarixi.pdf>.
2. Kar S. The Web of Clashing Cultural Values: Turkey and the West in Orhan Pamuk's Snow. – Zenodo, 2020. – URL: <https://zenodo.org/record/4019283>.
3. Pamuk O. Benim Adım Kırmızı. – İstanbul: İletişim Yayınları, 1998. – URL: <https://www.orhanpamuk.net/book.aspx?id=6>.

4. Kim H. A Study of the Turkish Miniature Painting: Focused on the Novel My Name Is Red // KCI Literary Studies. – 2018. <https://www.kci.go.kr/kciportal/ci/sereArticleSearch/ciSereArtiView.kci?sereArticleSearchBean.artiId=ART002391024>
5. Williams H. Culture Clash and the Death of the Painter // The Guardian. – 2001. – URL: <https://www.theguardian.com/books/2001/aug/25/fiction.reviews>.
6. Conte J. M. The Novelist's Black Veil: Visual Art and Ekphrasis in Orhan Pamuk. – Taylor & Francis, 2019. – DOI: 10.1080/00111619.2019.1623164.
7. Ece A. Cosmopolitanism and Oscillation in Orhan Pamuk's My Name Is Red // Garuda Journal of Language and Literature. – 2020. – URL: <https://garuda.kemdikbud.go.id/documents/detail/1842911>.
8. Gökçek F. Orhan Pamuk's My Name Is Red and Snow: Representations of the Clash Between the East and the West // DergiPark Academic. – 2017. – URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/flsf/issue/33945/375712>.
9. Nobel Prize in Literature 2006: Presentation Ceremony Speech for Orhan Pamuk // NobelPrize.org. – 2006. – URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2006/ceremony-speech/>.
10. Pamuk O. Kar (Snow). – İstanbul: İletişim Yayınları, 2002. – URL: <https://www.orhanpamuk.net/book.aspx?id=7>.
11. Chandra N. Cultural Orthodoxy and Identity Crisis in the Novels of Orhan Pamuk. – Shodhganga, 2016. – URL: <https://shodhganga.inflibnet.ac.in/handle/10603/134211>.
12. Kafadar C. Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State. – Berkeley: University of California Press, 1995. – URL: <https://www.ucpress.edu/book/9780520206007/between-two-worlds>.
13. Bhabha H. K. The Location of Culture. – London; New York: Routledge, 1994. – URL: <https://www.routledge.com/The-Location-of-Culture/Bhabha/p/book/9780415336390>.